

VAI TRÒ CỦA Ý THỨC PHÁP LUẬT TRONG ĐỜI SỐNG XÃ HỘI

ThS. Đào Thu Hiền¹

Tóm tắt: Ý thức pháp luật là nội dung quan trọng trong đời sống pháp luật của xã hội, giữ vai trò chi phối tất cả các giai đoạn của quá trình điều chỉnh bằng pháp luật đối với hành vi con người. Bài viết phân tích một số vấn đề lý luận về ý thức pháp luật; làm rõ vai trò của ý thức pháp luật trong đời sống kinh tế, chính trị, văn hóa tư tưởng; từ đó, đề xuất một số định hướng nhằm nâng cao ý thức pháp luật và phát huy vai trò của nó trong đời sống xã hội ở nước ta hiện nay.

Từ khóa: Ý thức pháp luật, tính độc lập tương đối của ý thức pháp luật, vai trò của ý thức pháp luật.

Ý thức pháp luật là nhân tố không thể thiếu trong đời sống pháp luật của xã hội ở tất cả các giai đoạn phát triển của nó, nhất là từ khi xuất hiện nhà nước pháp quyền. Ý thức pháp luật có vai trò quan trọng trong quá trình xây dựng và hoàn thiện hệ thống pháp luật; đồng thời quyết định hiệu quả của việc thực hiện pháp luật, góp phần đưa pháp luật vào cuộc sống. Hiện nay, nước ta đang trong quá trình xây dựng Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa, để pháp luật ngày càng trở thành phương tiện mà thông qua đó Đảng lãnh đạo xã hội; trở thành cơ sở pháp lý để bộ máy nhà nước tổ chức và hoạt động quản lý có hiệu quả các lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội, thì chúng ta cần phát huy vai trò ý thức pháp luật của con người trong xã hội. Việc đánh giá vai trò của ý thức pháp luật đối với đời sống xã hội nói chung, đối với các quá trình kinh tế, chính trị, văn hóa, xã hội nói riêng là hết sức cần thiết nhằm định hướng cho việc đưa ra những giải pháp nâng cao ý thức pháp luật của các nhóm đối tượng xã hội.

1. Một số vấn đề lý luận về ý thức pháp luật

Quan niệm về ý thức pháp luật có điểm khác nhau, khi nó được nghiên cứu dưới những góc độ, những cách tiếp cận khác nhau của những ngành khoa học khác nhau, như triết học, luật học hay xã hội học pháp luật.

Dưới góc độ triết học, ý thức pháp luật được tiếp cận với tư cách một trong những hình thái ý thức xã hội (ý thức chính trị, ý thức pháp quyền,

ý thức đạo đức, ý thức thẩm mỹ, ý thức tôn giáo, ý thức khoa học). Ý thức pháp luật là một bộ phận của ý thức xã hội ra đời từ thực tiễn đời sống xã hội và phản ánh tồn tại xã hội. Ý thức pháp luật xuất hiện cùng với sự ra đời của nhà nước, phản ánh trực tiếp các quan hệ kinh tế - xã hội mà trước hết, là những quan hệ sản xuất được thể hiện trong các luật lệ nhà nước. Ý thức pháp luật xuất hiện cùng với sự xuất hiện của pháp luật. Nó là sản phẩm của quá trình phát triển xã hội, chịu ảnh hưởng sâu sắc bởi các hệ tư tưởng, quan điểm, quan niệm trong xã hội. “Ý thức pháp quyền là toàn bộ các tư tưởng, quan điểm của một giai cấp về bản chất và vai trò của pháp luật, về quyền và nghĩa vụ của nhà nước, các tổ chức xã hội và công dân, về tính hợp pháp hay không hợp pháp của hành vi con người trong xã hội”². Dưới góc độ tiếp cận của triết học, ý thức pháp luật là toàn bộ những học thuyết, tư tưởng, quan điểm, quan niệm của một giai cấp về bản chất và vai trò của pháp luật; mang lại cái nhìn sâu sắc và khái quát về bản chất và vai trò của ý thức pháp luật trong ý thức xã hội nói chung. Đây là cơ sở lý luận để tiếp cận nghiên cứu ý thức pháp luật dưới góc nhìn của các khoa học cụ thể.

Dưới góc độ tiếp cận luật học, nhiều quan niệm về ý thức pháp luật đã được các nhà luật học đưa ra. Chẳng hạn, “ý thức pháp luật - đó là trình độ hiểu biết của các tầng lớp nhân dân về

¹ Trường Đại học Thủy Lợi

² Hội đồng Trung ương chỉ đạo biên soạn giáo trình quốc gia các bộ môn khoa học Mác – Lênin, tư tưởng Hồ Chí Minh. *Giáo trình triết học Mác – Lênin*. Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2009, tr.587-588.

pháp luật..., là thái độ đối với pháp luật, ý thức tôn trọng hay coi thường pháp luật, đó là thái độ đối với hành vi phạm pháp luật và phạm tội”³. Quan niệm này thiên về việc xác định chủ thể của ý thức pháp luật, chỉ ra những biểu hiện cụ thể của ý thức pháp luật: trình độ hiểu biết pháp luật, thái độ đối với pháp luật, thái độ đối với hành vi phạm pháp, phạm tội.

Tuy có thể tiếp cận từ nhiều góc độ khác nhau, song chúng ta có thể hiểu một cách chung nhất về ý thức pháp luật như sau:

“Ý thức pháp luật là tổng thể những học thuyết, tư tưởng, quan điểm, quan niệm thịnh hành trong xã hội, thể hiện mối quan hệ của con người đối với pháp luật hiện hành, pháp luật đã qua và pháp luật cần phải có, thể hiện sự đánh giá về tính hợp pháp hay không hợp pháp trong hành vi xử sự của con người, cũng như trong tổ chức và hoạt động của các cơ quan nhà nước và các tổ chức xã hội”⁴.

Quan niệm này khá đầy đủ, chi tiết, nói lên được cả chủ thể của ý thức pháp luật cũng như trình độ hiểu biết đối với pháp luật và thái độ, sự đánh giá, điều chỉnh hành vi con người theo pháp luật.

Về cơ bản, các nhà nghiên cứu đều thống nhất với nhau rằng, ý thức pháp luật có hai đặc trưng như sau:

Thứ nhất, ý thức pháp luật là một hình thái ý thức xã hội có tính độc lập tương đối.

Với tư cách là một bộ phận của ý thức xã hội, ý thức pháp luật xuất hiện, nảy sinh trên nền tảng tồn tại xã hội nhất định, cụ thể là nó ra đời, biến đổi cùng với nhà nước và pháp luật, tức là khi xã hội đã phân chia thành giai cấp. Ý thức pháp luật bị quyết định bởi tồn tại xã hội. Tuy nhiên, ý thức pháp luật cũng có tính độc lập tương đối, được biểu hiện cụ thể trên các phương diện sau:

- Ý thức pháp luật có thể lạc hậu hơn so với

tồn tại xã hội. Mỗi kiểu nhà nước và pháp luật tương ứng với một kiểu phương thức sản xuất đã không còn, nhưng ý thức pháp luật của nó vẫn có thể tồn tại dai dẳng trong tồn tại xã hội mới.

- Ý thức pháp luật có thể tiến bộ hơn so với tồn tại xã hội. Những tư tưởng pháp luật, đặc biệt là những tư tưởng khoa học pháp lý của các lực lượng tiến bộ đang cầm quyền có tác dụng to lớn trong việc hình thành và phát triển một nền pháp luật tiên tiến, thúc đẩy sự phát triển của xã hội.

Thứ hai, ý thức pháp luật là hiện tượng mang tính giai cấp.

Trong xã hội có sự phân chia giai cấp, các giai cấp khác nhau luôn có những điều kiện kinh tế, chính trị, xã hội khác nhau, lợi ích khác nhau và do vậy, ý thức pháp luật của các giai cấp cũng có những nội dung và hình thức phát triển khác nhau. Giai cấp thống trị, vì muốn củng cố, duy trì, bảo vệ địa vị chính trị và lợi ích kinh tế của giai cấp mình, nên luôn luôn tìm mọi cách để hợp thức hóa ý chí của giai cấp mình thành pháp luật thông qua con đường nhà nước.

Pháp luật thể hiện ý chí của giai cấp thống trị. Ý chí đó được nâng lên thành luật, thành các quy tắc ứng xử mang tính chất bắt buộc phải thực hiện đối với toàn xã hội. Pháp luật luôn bảo vệ cho giai cấp thống trị, là vũ khí chính trị của giai cấp thống trị để chống lại các giai cấp, tầng lớp xã hội khác và đưa hoạt động quản lý xã hội đi theo quỹ đạo, ý muốn của mình. Các giai cấp, tầng lớp xã hội không được nắm quyền thống trị cũng có ý thức pháp luật của mình, song ý thức pháp luật của những bộ phận xã hội này không được phản ánh đầy đủ trong hệ thống luật pháp. Chỉ có ý thức pháp luật của giai cấp thống trị mới được phản ánh đầy đủ trong nội dung, hình thức biểu hiện và quá trình thực thi pháp luật hiện hành.

2. Vai trò của ý thức pháp luật đối với sự phát triển xã hội

Ý thức pháp luật ra đời từ những điều kiện xã hội nhất định, phản ánh nhu cầu điều chỉnh cũng như quá trình điều chỉnh bằng pháp luật đối với các quan hệ xã hội. Như trên đã phân tích, ý

³ Viện Nghiên cứu Nhà nước và pháp luật. *Những vấn đề lý luận cơ bản về nhà nước và pháp luật*. Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 1995, tr.609.

⁴ Trường Đại học Luật Hà Nội. *Giáo trình Lý luận nhà nước và pháp luật*. Nxb Công an nhân dân, Hà nội, 2004, tr.409.

thức xã hội có tính độc lập tương đối, nhưng nó có tác động, ảnh hưởng rất lớn đến đời sống xã hội. Tùy thuộc vào ý thức pháp luật tiến bộ hay lạc hậu mà sự tác động của nó có vai trò tích cực hay ảnh hưởng tiêu cực đến các mặt khác nhau của đời sống xã hội. Ở đây, tác giả chỉ tập trung phân tích vai trò của ý thức pháp luật đối với đời sống kinh tế, chính trị, văn hóa - tư tưởng.

Thứ nhất, vai trò của ý thức pháp luật trong đời sống kinh tế.

Đời sống kinh tế của xã hội là tổng thể những mối quan hệ, tương tác lẫn nhau của con người liên quan trực tiếp đến việc sản xuất, trao đổi, phân phối, tiêu dùng các loại sản phẩm và dịch vụ nhằm thỏa mãn nhu cầu ngày càng cao của con người với một nguồn lực có giới hạn.

Ý thức pháp luật có thể góp phần thúc đẩy đời sống kinh tế phát triển, bởi lẽ ý thức pháp luật là tiền đề trực tiếp để xây dựng và hoàn thiện hệ thống pháp luật nhà nước. Hệ thống pháp luật nhà nước nếu phản ánh đúng quy luật phát triển kinh tế, phản ánh đúng nhu cầu và xu hướng phát triển của một chế độ kinh tế - xã hội trong giai đoạn lịch sử nhất định thì mới có tác dụng thúc đẩy và tạo điều kiện cho các quan hệ kinh tế - xã hội mới phát triển. Do đó, nhà nước với tư cách là người trực tiếp sáng tạo pháp luật trước hết phải nhận thức được những đòi hỏi khách quan của đời sống kinh tế - xã hội thực tiễn, những yêu cầu đặt ra trong quá trình phát triển của kinh tế - xã hội để phản ánh kịp thời vào hệ thống pháp luật.

Pháp luật là công cụ quản lý kinh tế của đất nước thông qua việc thể chế hóa các chính sách, kế hoạch phát triển thành hệ thống các quy phạm pháp luật, tạo hành lang pháp lý cho các hoạt động kinh tế đạt hiệu quả, nên việc nâng cao ý thức pháp luật sẽ góp phần vào việc hoàn thiện hệ thống luật pháp hiện hành nhằm điều chỉnh phù hợp các quan hệ kinh tế. Nhờ hệ thống pháp luật, các chủ thể kinh tế được đảm bảo quyền tự do và lợi ích hợp pháp, đồng thời họ cũng xác định được nghĩa vụ và quyền hạn của mình trong sản xuất, phân phối, lưu thông và tiêu dùng và do vậy, ý thức pháp luật của họ

cũng được củng cố, nâng cao.

Trong nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa ở nước ta hiện nay, sự phân tầng xã hội, phân hóa giàu nghèo đang diễn ra với khoảng cách ngày càng lớn, cạnh tranh trên thị trường ngày càng gay gắt, các vấn đề kinh tế - xã hội trở nên phức tạp và gay gắt hơn (sự cạnh tranh không lành mạnh, kinh tế phát triển mất cân đối, phát sinh nhiều tiêu cực, hành vi tham nhũng, lãng phí và tệ nạn xã hội...). Điều này càng cần đến sự điều chỉnh của pháp luật, đặc biệt là cần đến ý thức pháp luật tự giác, tích cực của các chủ thể tham gia hoạt động trong nền kinh tế thị trường.

Thứ hai, vai trò của ý thức pháp luật trong đời sống chính trị.

Trong điều kiện của Nhà nước pháp quyền, pháp luật có vị trí tối thượng; ý thức pháp luật cũng giữ vị trí quan trọng, là bộ phận ý thức xã hội chủ đạo trong hệ thống ý thức xã hội. Ở nước ta hiện nay, ý thức pháp luật thích ứng với tính chất của nhà nước kiểu mới, nhà nước của nhân dân, do nhân dân, vì nhân dân.

Ý thức pháp luật giúp con người có khả năng nhận thức, đánh giá về đời sống pháp luật với các vấn đề, như thực trạng của đời sống pháp luật hiện hành; các tài liệu, ấn phẩm thông tin pháp lý; tình trạng pháp chế; công tác tổ chức, áp dụng và thi hành luật pháp của các cơ quan nhà nước; hoạt động thực hiện pháp luật của các tổ chức xã hội, thái độ và hành vi của các tầng lớp nhân dân với pháp luật; tính hợp pháp hay không hợp pháp trong hành vi của bản thân, của người khác; sự công bằng hay chưa trong việc áp dụng pháp luật đối với hoạt động của các cơ quan, tổ chức xã hội; v.v...

Mỗi người dân cũng như cán bộ, công chức, người có chức vụ, quyền hạn muốn đấu tranh phòng, chống vi phạm pháp luật thì phải có sự nhận thức pháp luật đầy đủ, chính xác. Ý thức pháp luật và hành vi pháp luật của cán bộ, công chức có ảnh hưởng sâu rộng, trực tiếp đến nhiều cá nhân khác, nhất là đội ngũ cán bộ tư pháp, bởi một trong những thẩm quyền quan trọng của họ là có thể ban hành những quyết định làm phát sinh, thay đổi hoặc chấm dứt quyền hạn

hay nghĩa vụ pháp lý, có thể đưa lại lợi ích hoặc thiệt hại về vật chất, tinh thần cho các tổ chức, cá nhân khác có liên quan. Nếu đội ngũ cán bộ, công chức có ý thức pháp luật cao, có thái độ tôn trọng pháp luật, có hành vi tích cực trong việc chấp hành pháp luật thì hiệu quả tác động của ý thức pháp luật trong cuộc sống sẽ cao, góp phần duy trì trật tự, kỷ cương xã hội.

Thứ ba, vai trò của ý thức pháp luật trong đời sống văn hóa - tư tưởng.

Ý thức pháp luật luôn có ảnh hưởng mạnh mẽ tới các hình thái ý thức xã hội khác. Những quan điểm, tư tưởng pháp luật khoa học, tiến bộ góp phần củng cố, phát huy những nhân tố tích cực ở các hình thái ý thức xã hội khác; đồng thời khắc phục những quan niệm không phù hợp, ảnh hưởng xấu đến lợi ích của các giai cấp, đến đời sống cộng đồng và tiến bộ xã hội, chẳng hạn như: những tàn tích của ý thức pháp luật phong kiến, tư sản, ý thức pháp luật của người tiểu nông, sản xuất nhỏ,... Ý thức pháp luật cao giúp khắc phục tình trạng xâm phạm quyền tự do dân chủ của nhân dân. Ý thức pháp luật xã hội chủ nghĩa đã góp phần vào cuộc đấu tranh chung của nhân dân các dân tộc trên thế giới vì hòa bình, độc lập dân tộc và dân chủ, kiên quyết chống lại mọi biểu hiện của chủ nghĩa dân tộc hẹp hòi, chủ nghĩa sô vanh nước lớn.

Ý thức pháp luật quyết định hiệu quả của việc thực hiện pháp luật, đưa pháp luật vào cuộc sống. Ý thức pháp luật cao là cơ sở cho những ứng xử có văn hóa của con người khi con người có ý thức tôn trọng nhau thông qua việc nghiêm chỉnh chấp hành, tuân thủ pháp luật.

Trong một số trường hợp, hệ thống các quy phạm pháp luật chưa cụ thể, chi tiết để hướng dẫn cho hoạt động xã hội của con người, thì ý thức pháp luật vẫn có thể góp phần điều chỉnh hành vi của con người một cách phù hợp, nâng cao tính nhân văn, nhân đạo trong hành vi ứng xử giữa người với người.

Ý thức pháp luật được xem là điều kiện quan trọng, tiền đề tư tưởng trực tiếp cho việc xây dựng, phát triển và hoàn thiện hệ thống pháp luật. Ý thức pháp luật cao là điều kiện để việc biên soạn, ban hành pháp luật được tiến hành

nhANH chóng và thuận lợi. Nếu có nhận thức đúng đắn và đầy đủ về tình hình kinh tế - xã hội, xác định đúng những quan hệ xã hội cơ bản cần có sự điều chỉnh của pháp luật, có quy trình và kỹ thuật lập pháp khoa học, phù hợp thì hệ thống pháp luật của đất nước sẽ đạt mức độ hoàn thiện cao.

Từ những điều trình bày trên, có thể nói, ý thức pháp luật có vai trò to lớn trong đời sống xã hội. Song, để phát huy vai trò đó của ý thức pháp luật, chúng ta không chỉ cần đến sự nhận thức sâu sắc về ý thức pháp luật, mà còn phải tìm ra phương hướng để củng cố và nâng cao ý thức pháp luật của các nhóm đối tượng xã hội, từ đội ngũ cán bộ, công chức, viên chức nhà nước, cho đến các tầng lớp nhân dân trong giai đoạn hiện nay.

Từ vai trò của ý thức pháp luật trong đời sống xã hội, chúng tôi xin đề xuất *một số định hướng nhằm nâng cao ý thức pháp luật và phát huy vai trò của nó trong đời sống xã hội*. Đó là:

- Thứ nhất, tăng cường sự lãnh đạo của Đảng, chỉ đạo của chính quyền đối với công tác phổ biến, giáo dục pháp luật và giám sát việc thực hiện pháp luật. Để tăng cường sự lãnh đạo của Đảng, cần quán triệt Chỉ thị số 32/CT-TW của Ban bí thư về tăng cường sự lãnh đạo của Đảng trong công tác phổ biến, giáo dục pháp luật, qua đó tạo sự chuyển biến trong nhận thức và hành động của các tổ chức cơ sở Đảng và đảng viên. Các cấp ủy Đảng phải luôn xác định vai trò gương mẫu của các đảng viên và vai trò tiên phong của họ trong việc tuyên truyền giáo dục pháp luật. Đồng thời, các cấp ủy Đảng cũng cần thường xuyên theo dõi, kiểm tra, giám sát hoạt động thực hiện pháp luật, kịp thời xử lý những vướng mắc nảy sinh trong quá trình thực hiện.

- Do tồn tại xã hội quyết định ý thức xã hội, nên để nâng cao ý thức pháp luật của các nhóm đối tượng xã hội thì nhất thiết phải cải thiện các điều kiện kinh tế, chính trị, xã hội, cải tạo các quan hệ xã hội. Do vậy, việc nâng cao đời sống vật chất và đời sống tinh thần của mọi tầng lớp nhân dân phải được coi là hết sức cần thiết để tạo nên tình cảm tích cực, niềm tin, sự ủng hộ và thái độ tự nguyện thực hiện pháp luật của

nhân dân đối với hệ thống chính sách, pháp luật của Nhà nước.

- Đổi mới và tăng cường công tác giáo dục pháp luật cho nhân dân thuộc mọi giai cấp, tầng lớp xã hội nhằm nâng cao trình độ hiểu biết pháp luật, qua đó, bồi đắp, nuôi dưỡng ý thức pháp luật của các cá nhân, nhóm xã hội. Bởi lẽ, khi nhận thức pháp luật phát triển nâng cao về mặt lý luận thì nó có vai trò định hướng và hình thành văn hóa pháp lý cho mọi người.

- Thường xuyên đầu tư cho hoạt động bồi dưỡng, kiểm tra về chuyên môn nghiệp vụ của đội ngũ cán bộ tư pháp.

- Tăng cường đào tạo, bồi dưỡng kiến thức pháp luật và kỹ năng áp dụng pháp luật cho cán bộ, công chức. Nâng cao kiến thức pháp lý và ý thức pháp luật nói chung của cán bộ công chức

cơ quan nhà nước, tổ chức Đảng và các tổ chức xã hội.

- Nâng cao chất lượng, hiệu quả của công tác giảng dạy pháp luật trong nhà trường ở các cấp học, bậc học.

- Tiếp tục đổi mới, xây dựng và hoàn thiện khung pháp lý, hệ thống pháp luật phù hợp với yêu cầu phát triển của đời sống xã hội.

- Mở rộng công khai dân chủ, thu hút đồng đảo quần chúng nhân dân tham gia xây dựng các dự án luật, thông qua đó, nâng cao ý thức pháp luật của mọi người trong xã hội.

- Tăng cường đấu tranh hơn nữa với những hành vi vi phạm pháp luật, chống tham nhũng trong các cơ quan công quyền, bảo vệ trật tự pháp luật, các quyền tự do dân chủ, quyền và lợi ích hợp pháp của công dân.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Đảng Cộng sản Việt Nam, *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XI*, Nxb, Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2011

2. Hội đồng Trung ương chỉ đạo biên soạn giáo trình quốc gia các môn khoa học Mác-Lênin, tư tưởng Hồ Chí Minh. *Giáo trình triết học Mác-Lênin*. Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2009.

3. Viện nghiên cứu Nhà nước và pháp luật. *Những vấn đề lý luận cơ bản về nhà nước và pháp luật*. Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 1995.

4. Nguyễn Thúy Vân, *Lôgic khách quan của quá trình hình thành và phát triển ý thức pháp luật ở Việt Nam*, Luận án tiến sĩ triết học, Hà Nội, 2000.

Abstract:

THE ROLE OF LAW IN SOCIAL LIFE

The law is important in our life, the dominant role in all stages of the process of law adjustment for human behavior. The paper analyzes a number of theoretical issues of legal awareness, clarify the role of law in the sense of economic life, political, cultural, ideological, since then, a number of proposals to improve orientation legal awareness and promote its role in social life in Viet Nam today.

Keywords. *Consciousness of the law, the relative independence of the legal consciousness, the role of legal consciousness*

Người phản biện: ThS. Nguyễn Văn Công

BBT nhận bài: 27/8/2013

Phản biện xong: 21/11/2013